

Skytillen

Medlemsblad for Romerike Historielag

Nr. 2 - 2019 37. årgang

*Kornskur med selybinder i ravinebakker i Gjerdrum på 1940-tallet. Kristoffer Laache bak 3 hester. Det gikk å kjøre her med hest, men ikke med traktor.
Se artikkel side 25*

HISTORIELAGETS HUS
Besøksadr: Vestvollveien 54
som er sidebygningen på
Skedsmo prestegård
ved Skedsmo kirke

ÅPNINGSTIDER
BIBLIOTEK OG KONTOR
hver torsdag kl 12.00-18.30
15/5-15/8: kl 12.00-17.00

POSTADRESSE
Romerike Historielag,
Postboks 175
2021 Skedsmokorset
Bankkonto: 1321.62.49857

E-POST: rohist@online.no
TELEFON: 63 87 88 90

HJEMMESIDE
<http://www.historielag.no/>
*Gå inn på hjemmesiden vår, der
finner du mye interessant stoff.*

TRYKKERI
Trykkpartner AS
Trykket i 3800 eksemplarer
Stoff-frist til nr. 3-2019: 1.9.2019

REDAKSJONEN:

Grete Andersen
(skytilen@gmail.com)

Gunnar Gravdal Nerhus
(g-g-ner@online.no)

Frank Erik Solli
(frank.erik.solli@outlook.com)

Aud Siri Hønsen Huseby
(aud.siri.huseby@wj.no)

Send oss gjerne stoff til
adressen skytilen@gmail.com.
Kanskje kommer det med
i neste nummer!

Forsidebildet: Se artikkel s. 25

Tradisjoner rundt Sankthans-feiringa

av Åse Killerud

Artikkelen er hentet fra IGN nr. 2 2003, medlemsbladet til Enebakk historielag.

Sankthans - eller Jonsok-dagen 24. juni er opprinnelig en kirkehøytid til minne om døperen Johannes' fødsel. På primstaven finner vi ei sol eller et timeglass som henspeler på at sola nå står høyest på himmelen. I følge kirkefaderen Augustin (ca. 400) ble Johannes' festdag lagt til sommersolverv for å fordrive en gammel hedensk feiring som lenge hadde funnet sted på denne dag. Det var den viktigste merkedag i sommerhalvåret, og mange av de gamle skikkene som på kontinentet finner sted 1.mai, har i vårt kjøligere klima blitt henlagt til midtsommertid i stedet. Det gjelder ikke minst pyntingen med løv – som i forrige århundre antok slike dimensjoner at både myndigheter og grunneiere klaget over de ødeleggelser dette førte med seg!

For middelalderkirken var det ønskelig å gi de gamle festdagene kristent innhold.

Da juledagen var fastsatt som Kristi fødselsdag, måtte Marimesse om våren legges til nimanedersdagen før, 25. mars. Evangelisten Lukas forteller at engelen varslet Kristi fødsel da mor til Johannes, Elisabet, var i 6. måned. Da passet det bra å legge fødselsdagen til Johannes til 24.juni. Så greit gikk det å kristne både jul og jonsok! Helt til 1770 var jonsokdagen kirkelig festdag hos oss.

Sankthans eller Jonsok

Selv om Sankthans er det mest brukte navnet på vår midtsommerfest, får Jonsok (Jonsvaka) bedre fram både det opprinnelige og den særlige «vaka» foran store religiøse minnedager. Størsteparten av jonsoktradisjonen er konsentrert til kvelden før og natta til jonsokdagen.

De fleste jonsokskikkene er knyttet til vernet om og auken av vokster og grøde, vern av liv og skaping av liv.

I mange bygder delte man tiden i før og etter jonsok, noe som også har satt spor etter seg i merketradisjonen, f.eks. at så røde som torvtakene på husene er før jonsok av tørke, så rødt skal høyet bli av regn etter jonsok» (Sunnmøre), eller «så tidlig som rognen blomstrer før jonsok, så tidlig kan

man skjære før mikkelsmesse» (29/9). Allment sies det at jonsokværet brøt alle andre merker. Jonsokregn varslet tidlig høst (Telemark) eller lite nøtter (Telemark, Nordvestlandet) og tåke var dårlig varsel for multene (Troms). En rekke gamle skikker knytter seg til jonsok. Den mest utbredte og best bevarte er bålbreningen. På Vestlandet har man jonsokbryllup, et bryllup på lissom, ofte mellom barn. I eldre tider valfartet folk til kirker og hellige steder jonsoknatt, særlig kjent i norsk tradisjon er valfarten til Røldalskirken. Denne skikken holdt seg lenge etter at den ble forbudt av myndighetene i 1836. Tallrike votivgaver – små tremodeller av lemmer – er funnet under kirken. Kan hende vitner de om helbredelse.

Gammel feiring

Feiringen av midtsommer er eldgammel. I Romerriket hadde de store fester når sola var på det høyeste på himmelen. I Norden hadde vi Midtsumarsblot. Kristne og førkristne skikker lever fortsatt side om side. Kildene mangler når vi skal prøve å finne røttene til midtsommerfesten. Men parallellen til jul og det vi ellers veit om eldgamle truer og forestillinger, gjør det mye sannsynlig at jul og jonsok er våre to eldste årstider.

I nyere folketru kan en påvise en sterk og allmenn respekt for det nye, det første, det som innleder en ny situasjon. Til og med så vanlig fenomen som nymåne har vært særlig påaktet. I dette systemet passer sommersolverv godt både når det gjelder magiske handlinger og festlig markering. Det er ikke urimelig å tenke seg ilden, bålet, som et sentralt innslag i den eldste solvervfeiringa. Magisk kan en tenke seg bålet som ei hjelp til alle livgivende krefter, som ei styrking av sola, ved et kritisk vendepunkt. Men samtidig var bålet et naturlig samlingssted, der selve samværet ga krefter og styrte når en gikk inn i en periode med minkende solmakt. Det er altså flere grunner til å tru at bålet er opprinnelig i midtsommerfeiringa, men kildene tier om andre skikker.

Kanskje kan en på et vis sammenligne med skikkene under blotsfestene som saga og skaldekvad forteller om, men sikre slutninger er det i alle fall uråd å komme med. Heller ikke veit vi om de endringer som kom med kristendommen, annet enn betegnelsen «jonsok». I det gamle bondesamfunnet var midtsommer like passende tidspunkt for feiring som juletida var.

Ved midtsommer var alt i jorda som skulle spire og gro, buskape var på beite enten hjemme eller på setra, det var ei rolig tid i arbeidslivet i venting fram til onnestrevet. Det var ei god tid både for mennesker og dyr.

Vi vet mindre fra eldre tid

Kildene er som sagt fattige på opplysninger om jonsok-feiring både fra middelalderen og de etterfølgende hundreåra. Fra Sverige forteller Olaus Magnus omkring 1550 at ved den tida da alt voksterliv var grønt og i blomst, da brukte folk av begge kjønn og alle aldre å komme sammen på torga i byene eller på åpne marker. Der danset de «vid skenet af talrika eldar, som överalt tändes». Under dansen synger man viser om fortidens helters bedrifter, også om det kvinner har gjort for å bevare sin kyskhed. Man synger også viser om mennesker uten ære og samvittighet, onde og feige. Alt dette synges i viser på melodier som har gått i arv fra forfedrene.

Unge piker synger om de mange feil ektemennene gjør seg skyldige i, som terningspill, slagsmål på kroa o.a. Unge menn synger til gjengjeld om late, falske, sladresyke og troløse kvinner, og at de ikke må klage over mennene alene. Man tar også for seg late sjøfolk, uærlige bønder, troløse borgere og grusomme og begjærlige fogder. Dette skjer for å vise ungdommen hvor høyt dyden står og at de skal gå i trofasthetens fotspor, og sky det dårlige eksempel.

Trolig har dette vært en allnordisk skikk

I Sverige og Danmark har ellers midtsommer kommet i skyggen av en tidligere vårfest, Valborgsmesse 1. mai. (Valborgsmesseaften 30/4). Et par hundreår seinere forteller presten Wilse fra Spydeberg at «næst Juul er St.Hans Aften og Dag den høytiideligste, da løsnes Børserne flittig og Tiære-Tønderne antændes til Natten i næste Bakker». Han sier at skikken var «brugelig over alt i Norge». Dette var kort tid før jonsok var tatt ut som kirkelig høytidsdag, men den folkelige feiringa har nok ikke endra seg særlig mye etter det. Som med jul må vi regne med at jonsok hele tida fram til 1770 var både en kirkelig og en folkelig høytidsdag. Mer fullstendige opplysninger om jonsok-feiring får vi først på 1800tallet, da tradisjonsopptegnelser fra mange kanter av landet kan fortelle om midtsommerbål og jonsokfeiring. I hovedsak må de skikkene vi nå kjenner, ha utviklet seg før denne tida, for det er ikke råd å se noen avgjørende forskjell mellom 1800-tallsfeiring og den som er praktisert alle steder nå. Røttene til jonsok-feiringa har flere sider, og ei rekke ulike trusformer har gitt bakgrunn.

Folketru

Ved siden av samværet rundt bålet; det ytre trekket som i dag er beste kjen-

netegnet på jonsok-feiringa, er trulig innslaget fra folkemedisinen det mest karakteristiske ved dagen. I visse tilfelle kan folkemedisinsk praksis ved jonsoktider nærme seg kultiske handlinger i form og innhold. Delvis rasjontelt, delvis magisk kunne en utnytte de kreftene som nådde en topp nettopp jonsok-natta ved bl.a. innsamling av alle slags legende urter. Når tradisjonen sier at planter som er samlet jonsoknatta er mest virksomme, så kan den lærdommen godt være hentet fra gamle legebøker. Det er gode botaniske grunner for praksisen. Flere planter blir fullmodne ved jonsokleite, og derfor var det beste samletida. Trua på at urter, vann og dugg var helsebringende jonsoknatta, var alminnelig kjent i hele Norden. Hvis en jonsoknatta plukket sju eller ni slag markblomster og la dem under hodeputa, ville en se sin tilkommende i drømme.

«Å vekke opp åkeren» var en skikk som lenge holdt seg i Møre, Trøndelag og Nordland og har trulig sammenheng med de katolske gangdagene. Røttene til disse kan godt være å finne i gamle hedenske skikker. En magisk tankegang lot seg ikke rydde bort om religionsformene skiftet. Husfrua hadde til oppgave å vekke åkeren jonsokaften. Ho gikk enten aleine eller sammen med barna og plukket noen strå og blomster fra hver eneste åker, bandt en blomsterkrans og gikk langsomt og høytidelig rundt åkrene mens ho sang eller nynnet magiske vers for at grøden skulle bli god.

Ved jonsok, liksom ved jul og påske, var trollpakk og andre makter på ferde. Heksene rei sopelimer til Bloksberg og til vulkanen Hekla på Island. Det var nødvendig å beskytte seg mot dem. På gamle hus kan en se kors skåret inn over dører og som skulle verne folk og fe, hus og fjøs mot besøk av trollkjerringer og underjordiske. Folk har virkelig trudd at hekser og trollkarer for til møte med den vonde sjøl. Trua levde videre lenge etter at alle heksebål hadde slokna. Ingrediensene i det de smurte seg eller sopelimen med, kan være reelle nok som grunnlag for narkotiske hallusinasjoner, ofte av erotisk slag. Bulmeurt er velkjent i denne sammenhengen.

Bjørkeløv og bål

Som tidligere nevnt var det tradisjon i hele landet å pynte både ute og inne til Jonsok. Små bjerkeetrær ble stilt opp foran inngangsdøra og ved grinda. I stua ble det tatt inn grønne greiner, blomster og kranser. Peisen som ikke ble brukt på denne tida av året, ble fylt med grønt og gulvet ble strødd med løv eller brisk. I dag blir selv bilen og båten pyntet med grønt.

DS Gahn, fotografert på St. Hansaften 1920 på Øyeren. DS Gahn var en såkalt bordbåt som trakk lekter med plank fra Gahnsbruket til Lillestrøm. Her er den brukt til feiring av St. Hansaften.

Jonsok-bålet ble tent når det nærmet seg midnatt. Det hørte spill og dans med, god mat og godt drikke. Noen steder ofret man litt øl til de underjordiske ved tuntreet. Bålet – ofte kalt «brising» - skulle helst tennes på gammelt vis ved å gni to trestykker mot hverandre eller snurre en pinne i et hull. Om det ennå var sol, kunne man også bruke et brenn glass. Ilden som oppsto på denne måten ble kalt »nødild» eller «vrideeld», den var ansett for å ha magiske egenskaper.

Gjennom århundrene har det vært vanlig å brenne en gammel båt på bålet, ofte ført til bålplassen under stor høytidelighet, gjerne med en spillemann oppi. Skikken kan tenkes å ha en hedensk bakgrunn, som parallell til Balders bålferd på skipet Ringhorne.

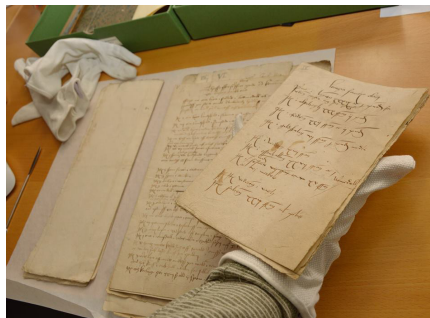
Ingen kunne protestere mot samling av avfallsved i skauen når det gjaldt et jonsokbål. Det var ikke å «stjele», det var å «ta».

Ha en hyggelig og tradisjonsrik jonsokfeiring alle sammen.

Digitalisering av kulturarven

Klippet fra Riksarkivets Facebook-side 9.4.19:

Arkivverket spiller en avgjørende rolle i digitaliseringen av Norge, og vil i fremtiden bli landets største forvalter av data.

Arkivverket er for tida i gang med å digitalisere utvalde dokument frå middelalderen. På bileta ser du fotografering av Olav Engelbrektssons regnskaps- og jordebøker. Det er mykje du kan lese ut av jordebøkene ved å studere det grafiske oppsettet, veksling mellom skrivehender o.l. Dette er ting som ikkje kjem godt fram i kjeldeutgåvene. Det har tradisjonelt vore ein del etterspørsel etter foto frå jordebøkene til illustrasjonsbruk. No blir dette materialet tilgjengeleg for alle.

Som med alt anna av pergament er det ein del brettar o.l. som kanskje må flatast ut, enten på førehand eller med forsiktig bruk av glasplate eller liknande under fotografering. Eit krevjande, men spennande og viktig arbeid! Dokumenta vil bli tilgjengeleg på Digitalarkivet i løpet av våren.

***Vi søker efter kunnskap
om alt vårt øye ser
og alt vårt sinn fornemmer.
Vi søker enda mer.***

***La all vår gjerning gjøres
i troskap mot vår bror,
i ærefrykt for livet -
det dyre liv på jord.***

(Fritt etter Albert Schweitzer av Sverre M. Halbo)

En digital fremtid med Digitale Eidsvoll

av Bjørn Hytjanstorp

Digitale Eidsvoll er en nystartet forening som har som formål å samle inn, identifisere, digitalisere og tilgjengeliggjøre gamle bilder og filmopptak fra Eidsvoll. Navnet på foreningen, som for øvrig ble stiftet høsten 2018, skal fortelle mye om hvilket fokus vi som forening skal ha. Digitale Eidsvoll skal nemlig digitalisere alt som er av god, gammel årgang, men ikke bare det. Vi skal også fokusere på viktigheten av å ta vare på dagens digitale bilder og filmopptak. Det vi tar bilder av og filmer i dag, vil jo også bli historie en gang - faktisk allerede i morgen. I en tid der så godt som alt som produseres av tekst, bilder og film er i digital form er det derfor viktigere enn noen gang for å ta vare på dette for ettertiden.

Men vi i Digitale Eidsvoll skal først og fremst gå systematisk til verks for å finne skjulte eller lite kjente filmopptak og fotografier - for så å digitalisere det, identifisere det og til slutt tilgjengeliggjøre det for publikum. Dette skal primært gjøres ved bruk av sosiale medier, og ikke minst gjennom en søkbar billedatabase vi håper å kunne lansere i løpet av 2019.

Digitale Eidsvoll består i dag av fem entusiastiske personer som ønsker å ta vare på og formidle Eidsvolls historie i film og bilder. Det er Bjørn Hytjanstorp som er leder, og i styret har han med seg Jorunn Mathiesen, John Granly, Roar Klaseie og Erik Øsmundset. 28. mars i år hadde Digitale Eidsvoll sitt første åpne årsmøte - samtidig som det ble vist frem en del unike bilder og filmopptak fra Eidsvoll. Arrangementet ble avholdt i Wergelands Hus på Eidsvoll Verk, og oppmøtet var upåklagelig. Samtlige 120 plasser ble nemlig besatt nesten 45 minutter før arrangementet startet.

Vi vil avslutte med å oppfordre alle som sitter på gamle bilder og/eller filmopptak fra Eidsvoll om å ta kontakt med oss. Vi snakker ikke om personlige ting, men bilder eller filmer som man tror kan av allmenn interesse. Da er i så fall vi i Digitale Eidsvoll veldig interessert i få digitalisert dette slik at det blir tatt vare på for ettertiden.

Redaksjonen i Skytilen oppfordrer også andre lag og foreninger til å starte en tilsvarende innsamling av gamle bilder og filmopptak slik det nå gjøres i Eidsvoll.

Duvald Johannesen

(09.04.1886 – 09.06.1969)

- den siste beboeren i Sørlistua under
Søgarn Sandum i Gjerdrum

av Vidar Hansen

Duvald ble født på plassen Brotnoveie i Ullensaker. Faren var Johannes Danielsen, født i Grue på Finnskogen. Her var det finneslekt lengre bakover i slekta. Mora til Duvald, Anna Kaisa Olsdotter, var født i Sverige med finsk far. Det var altså mye finneblod i han Duvald. Familien flyttet til Gjerdrum i 1892 og bosatte seg på plassen Prestegardshaugen. Faren var graver ved Gjerdrum kirke i mange år. Duvald hadde senere også denne jobben. Som vanlig var på den tida, måtte en tidlig ut for å ta seg arbeid. I folketellingen i 1900 var Duvald 14 år gammel og gardsgutt på Nordre Vang.

Duvald giftet seg i 1908 med Mathilde Lagerta Johansen fra Kroer i Ås. De bosatte seg i Sørumsgreina der Duvald var gardsarbeider. Her ble barna Gunvor og Johannes født. Familien bodde også på Solbakken. Dette var ei stue som lå tvers over vegen for Limm'n. Sønnen Johannes skreiv seg senere etter denne stua for Solbakken. Kona, Mathilde Lagerta, flyttet på slutten av 1920-tallet til Tønsberg, der hun senere giftet seg på nytt.

Duvald levde enslig resten av sitt liv. Han livnærte seg som dagarbeider. Det gikk i grøftegraving og onnearbeid. Om vinteren var det å kjøre møkk og senere spre møkka. Han var også med på treskelag. Etter krigen bosatte Duvald seg i Sørlistua på Sandum. Dette var husa etter husmannsplassen Sørlistua - også beskrevet som "Myra" - under Søgarn Sandum. Husa lå på myra nedenfor Sandumsmeieriet.

Sørlistua i 1961

I 1838 hadde Lars Hansen Sørli fra Sørum kjøpt Søgarn Sandum. Derav navnet Sørlistua. Slektsnavnet Huser er inngiftet her seinere. Duvald arbeidet nå som gardsarbeider hos Hans og Karen Huser. Han hadde ansvaret i stallen, for Duvald hadde alltid hatt et godt lag med hester.

Duvald hadde nok rykte på seg for å være litt einstøing og vrang. Da han fylte 60 år i 1946, ble det stelt i stand til feiring i meierisalen på Sandumsmeieriet. Den som ikke kom var Duvald.

Senere begynte han å få problemer med synet; noe som forverret seg, og

Sørlistua i 1961

han ble til slutt blind. Men han ville klare seg sjøl. Han gikk opp til Søgarn til dugurd hver dag. Han så også til hestene og kløyvde ved - faktisk stokk blind. Karen Huser uttalte flere ganger at han Duvald var så god til å kløyve bakstevet. Ja faktisk fikk ingen andre lov til å kløyve bakstevet til henne. På helligdager ble ofte unga på Sandum sendt ned i Sørlistua med middagsmat.

En vinterdag det var spengkaldt kom ikke Duvald til dugurd i Søgarn. Hans Huser ble bekymret og spendte gampen for sleden og dro ned i Sørlistua. Der var det ingen hjemme. Heldigvis var det sporsnø den dagen. Hans fulgte spora. Duvald hadde gått feil og havnet på en tømmerveg mot Nitteberg. Der innerst i tømmervegen fant Hans igjen Duvald som var kald og lettere forkommen. Nå ordnet Hans med kommunen slik at Duvald fikk rom på kommunegarden ved Gjerimeieriet. Dette ble ikke bare lett, for han måtte lære seg ny veg til butikken som blind. Da helsa begynte å skranke ytterligere, fikk han rom på "hjemmet" på Ask. Hans Huser tok nå kontakt med Duvalds sønn Johannes. Han var arbeider på et verksted i byen, og fikk nå beskjed om at det gikk mot slutten med faren. Johannes hadde ikke hatt kontakt med far sin på mange år. Far og sønn fikk nå god kontakt den tida Duvald hadde igjen. Duvald sovnet inn den 9. Juni 1969 og ble begravet ved Gjerdrum kirke.

Kilder: Inger Sandum, Halvard Huser, Einar Lerengen og Riksarkivet
Bildet er utlånt av Finn Stokker

Bergmannen - yrke og utdanning

av Marit Brodshaug Sveen

Bergmann ble først et begrep da man begynte å bryte malm i fjell på 1500-tallet. Før den tid fant en malm i morenegrus, myrer og i sjøer. Den jernholdige massen ble blestret i enkle sjaktovner på myrene. Dette var et arbeid alle dreiv med til eget bruk eller for å skaffe bytemiddel. Kunnskapen blei overført fra en generasjon til den neste.

Å bryte malm i fjell var mer krevende. Malmleitene fant malmårene og hadde kunnskap om hvordan disse løp i fjellet. Malmen ble tatt ut ved fyrsetting eller kruttsprengning, ut i dagen kom den ved hjelp av traller gjennom stoller eller den ble heist ut ved hjelp av hestevandringer. Vatnet som trengte inn i gruva, måtte pumpes eller heises ut. Malmen blei skeidet, røstet og pukket og til slutt smeltet i masovner.

Alt dette krevde lager av køl og malm for minst et år. Vasshjulet omdanna elvestryket til energi. Gruvene og smelteverka blei industrisamfunntuftet på middelalderteknologi, menneskers og dyrs krefter. Det var store prosjekter som krevde investeringer og samarbeid. Kunnskapsområdet var utvidet og krevde spesialister på hvert enkelt felt.

Bergverksnæringa blei iverksett for å skaffe metaller til våpenproduksjon, for å skaffe inntekter til statskassa og for å gjennomføre store og kostbare byggeprosjekter i hovedstaden. Næringa var initiert av kongen, og store funn av kobber, sølv og jern ble gjort. De som hadde kunnskap om gruedrift

*Bergmannen, Løkken verk, Orkdal
Per Palle Storm 1955*

og metallutvinning, var i hovedsak tyskere som innvandret til landet i stort antall. Den første puljen kom på femtenhundretallet og dreiv bergbryting i Arendalsfeltet. Vi kjenner til gruvedrift på kobber ved Kongsberg allerede tidlig 1500. Bærum verk var det første verket i Norge da kongen ga Peter Smelter i oppdrag å bygge en masovn der på egen bekostning i 1610. Eidsvold jernverk fikk privilegier i 1624 og satte i gang et smelteverk for jern allerede få år etter. Eidsvoll verk eide i alt tretten gruver, ni av dem i Feiring. Bygdeboka forteller om gruvedrift alt på 1640-tallet her. Stort var det da meldinga om sølvfunnet ved Sandsvær og opprettelsen av sølvverket kom i 1623. Stattholderen fikk øyeblikkelig beskjed fra kongen om flagging over det ganske land. Kobberverket på Rørøs regner sin oppstart fra 1644. Kobberverket i Kvikne kom i gang 1630 da som det største i sitt slag. Den nye virksomheten krevde statlig regulering slik at kongen tilkom det han hadde krav på. Reguleringa kom i form av en bergordning i 1539 etter mønster fra tysk lovgiving.

- Et prinsipp i loven var regalretten, dvs. malmen tilhørte fyrsten eller den som hadde fått overdratt regalretten gjennom privilegiebrev
- Loven etablerte også bergverksfriheten med rett til å skjerpe og mute for enhver. Loven sier likevel at mineralfunn skal varsles til myndighetene med trussel om straff for de som ikke rapporterer.
- Funnene skal anvises av bergmesteren i Norge. Det ble utstedt mutingsbrev til finneren av erzen som så kunne starte gruvevirksomhet. Av kongen skulle verket få tilgang til tømmer og trevirke. Privilegieinnehaveren kunne fritt benytte alle ressurser i et sirkulært område med radius 4 mil målt fra smeltehytta.
- Denne bergordningen ble endret flere ganger fram til den nyere berglov av 1816.

Etter 1814 og Grunnloven ble eiendomsretten og det frie næringsliv i større grad beskyttet.

Med loven skapes et behov for embetsverk. Stattholderen i Norge hadde overoppsynet med bergverksnæringa på vegne av kongen, og hans kontrollorgan var Bergamtet - opprettet i 1654. Bergverkssaker ble underlagt Rentekammeret, et kollegium i kanselliet med ansvar for økonomi. I dette bergverksdirektoriet hadde Carsten Anker sete 1781-91.

Bergamtet holdt til i Kristiania, men ble flyttet til Kongsberg i 1689. Nå ble det også opprettet et underbergamt nordafjells med sete i Rørøs, og Bergamtet på Kongsberg fikk to avdelinger. Overbergamtet hadde både dømmende og administrativ myndighet. Overberghaptmannen hadde den øver-

ste myndighet i bergverkssaker i Norge. Heinrich v Schlanbush, eier av EV, hadde f.eks. rollen som Overberghauptmann før han kom til Eidsvoll. I Underbergamtet, ledet av bergmesteren, skulle holde rede på mer lokale forhold både nordafjells og sønnafjells.

I historia om Feiring jernverk møter vi bergmester ved Kongsberg, August Christian Baumann fra Lüneburg i Tyskland. Han kom til Norge som apoteker, men la seg så etter bergvitenskapen og ble ansatt ved Hakadal verk av Bernt Anker, og siden kom han altså til Kongsberg. Han steg i gradene til bergmester og var en av de tre medlemmene i Stortinget av 1816 som la fram forslag til ny berglov. I komiteen satt Jacob Aall, bergråd John Collet og Baumann! Denne Baumann er den samme som ferdigstilte masovnen i Feiring!

Lokalt i Feiring er det stort sett to yrkeskategorier bergmenn. geseller og stigere. Gesellene var de erfarne bergfolka, stigere var arbeidsledere i gruva. Vi hører ikke om barnearbeid i gruvene her slik som på Røros der små gutter gjør de minst betydelige jobbene, subbusknaben. Johan Falkberget var en slik og startet i gruvene som 9-åring.

Gruvearbeidere var oftest bygdefolk

Da Carsten Anker overtok som eier i Eidsvoll og anla smelteverk i Feiring, kjøpte han opp flere eiendommer i Nord-Feiring og plassene Norddalen, Djupdalen, Bråten, Limbodalen, Eftasmyra og Fallet som ble gruveplasser under verket. Her bodde gruvearbeiderne og levde i små kår. Djupdalen var f.eks. delt i tre bruk med til sammen 8 1/2 mål innmark, noe skrabb og myr og noe beite i allmenninga med rett til å ta lauv. Ved folketellinga i 1865 var det til sammen 3 kuer og 5 sauer i Djupdalen, det var tre barnefamilier på det eine bruket, en familie med åtte unger på det andre og i Djupdalssvea var det ni unger.

De fleste var brukere eller leilendinger og måtte svare landskyld til kjerka eller kongen. Etter reformasjonen gikk det meste kirkegodset over til kron-gods. Det eldste matrikkelutkastet for Feiring fra 1647 viser at bygdefolket ikke eide det minste av jorda! Alle var brukere, og det skulle en lang prosess til for at folk ble sjøleiere. På bakgrunn av dette hadde sirkumferensen full effekt. Fagfolk kom gjerne langveisfra. Det var tyskere, svensker og hollendere. Disse bodde på gardene rundt om i bygda eller de fikk tilhold på bruk eid av verket eller blei sjøl brukere. Fagernes og Stigersand eller Alnessand, som det også kalles, er slike plasser i Feiring.

Et par historier om Fagernes og stigere er vanskelig å omgå i denna sammenhengen.

Jørgen Schenger er den første stigeren vi veit om ved Malmberget i Feiring. Han skal ha kommet hit fra Amsterdam i 1651. Om han var innom andre verk vites ikke, men han bodde trulig på Fagernes da bruket var delvis eid av Eidsvoll verk.

På grunn av en rettsak mellom Johan Krefthing (eier av Eidsvoll verk) og Schengers sønn Jacob Jørgensen kan en med sikkerhet si at dette stemmer. Det måtte være et tøft miljø i gruvene der konflikter til tider ble forsøkt løst med håndgemeng. Rettsaken gjaldt et erstatningskrav fra sønnen fordi faren i Krefthings tjeneste ble stanget ihjel av en berggesell! Han og hans søsken var små da ulykka inntraff, og barna ble ført bort fra hjemmet sitt i Feiring og var uten forsørgelse. Rettsaken ble holdt på nedre Morstu i Stange den 8. april 1673.

Den som tok over jobben etter Schenger var Hans Hedschel. Han kom ifølge fortellertradisjonen fra Tyskland over havet i ei kiste! Trolig som desertør fra 30-årskrigen. Ferden førte han til Malmberget i Feiring. Båt var det vanlige framkomstmidlet nordover mot Opplandene, så hva var naturligere enn å stige iland på Fagernes?

Her følte han seg nok velkommen for etter kort tid giftet han seg med dattera til Hans Hansen Fagernes som var bruker av hele Fagernes 1610-1633. Dattera hette Lisbeth.

Det som er det spesielle, er at kista eksisterer den dag i dag og står på Øver-Disserud! Den er rødmalt med svarte tegninger, har hengsler og beslag og er i størrelse 1,5m x 1m x 80 cm.

Lisbeth hadde temperament, og når hun var riktig sint, la hun seg i kista og smelte att lokket og sto ikke oppatt før mannen henta henne ut.

Lisbet og Hans Hedschel hadde fire barn. Den eldste hette Annicken og blei neste bruker på Fagernes. Gruvefolk kom hit da eiendommen var i verkets eie. Blant annet kom unge Christoffer Wessel dit fra Kongsberg og blei den neste stigeren i Malmberget. Det bar slik til at han giftet seg med Annicken, og sammen fikk de seks jenter. Dessverre døde han tidlig, og enka satt igjen med ansvaret for garden og seks umyndige døtre. Det var et stort skifte etter Wessel i 11.1.1683 som er beskrevet ned til minste detalj. Med i hennes frie og uregistrerte del av boet var klær, seng, sadel, slede og en beslått kiste. Kista hennes far var kommet til Norge i!

Ei av Annicken og Christoffer Wessels døtre, Sofie ble gift til Disserud, derfor er kista der.

Den beste beskrivelsen av gruvene i Feiring, driften av dem og forholdene for arbeiderne der, er gitt av Christoffer Munthe Leganger i hans «Topo-

graphiske Journal for Norge» der han gir en «Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over Eidsvold Jernverk» Leganger er kjent som prost i Eidsvoll under grunnlovsforhandlingene i 1814. Journalen utgis i 1792.

Han er godt kjent i området og befarer alle gruver som tilhører verket. Her finner han store mangler i kunnskapen hos ledere og arbeidere, likeså i kulldriften, i driften av smelteverket og i orden i forretninger. I sum fører dette til slette resultater for verkseieren som driver en konjunkturavhengig næring. Han avslutter med:

«Med disse data ønsker jeg at gjøre Eidsvolds jernverks eier og flere oppmerksomme på de kunnskaper, den orden og den drift hvorved de norske jernverker kan blomstre (...).»

Bergverksdrift hadde det lenge vært mulig å studere både her i landet og i utlandet, men saken var vel at det bare var de øverste lederne ved de største verkene som var tilgodesett med utdanning. Stigerne, masovnmesterne og smedene hadde i høyden kort, praktisk opplæring. Men påtroppende eier av Eidsvoll verk, Carsten Anker, hadde sitt bergverksår i Freiberg i Sachsen og tysklandsoppholdet ga resultater. I St. Pauls gruve der Anker tok ut mest malm, ble malmårene fulgt adskillig djupere enn tidligere. På Kongsberg var sølvfunnet gjort i 1623, og det ble tvingende nødvendig å gi arbeiderne utdanning. Etter forslag fra styrelsen på sølvverket ble det ved kongelig resolusjon opprettet et bergseminar på Kongsberg 19.10.1757. Noe som ble feiret med musikk og salut i Overbergamet.

Bergseminaret på Kongsberg var det første i sitt slag i Europa, og altså tidligere enn Freiberg som i dag går for å være verdens eldste bergakademi fordi det fortsatt er en læreinstusjon.

Seminaret var opprettet med tanke på at studentene skulle få en teoretisk

*St. Pauls gruve i Feiring.
Hovedkilde til jernmalm i Ankers
driftsperiode. Nå visningsgruve.*

undervisning som var nær knyttet til praktisk drift av bergverk. Bergseminaret på Kongsberg hadde i starten, 6 elever og en lærer og holdt til i private lokaler. Fagene var marksjeiderkunst, oppmåling og kartlegging av driften/erzforekomsten. Det var viktig å kartlegge stollene og sjaktene under jord for at en skulle kunne tømme sjaktene for vann. Andre fag var matematikk og metallurgisk kjemi, mineralogi og smeltekunst samt ågerdyrkning!

I 1789 ble det bevilget 6000 riksdaler til et nybygg, fagkretsen ble oppgradert og flere lærere tilsatt. Utdanninga skulle heretter bygge på latinskolen da tidligere studenter hadde for lite forkunnskap for studiet. Men tross dette hadde mange studenter ikke fullført latinskolen, og undervisningen ble ofte utilgjengelig da lærebøkene var på tysk.

Seminaret hadde en relativ kort levetid og begrenset betydning da det ble bestemt at Norge skulle få eget universitet i 1811. Det ble i alt utdannet et tjuetalls kandidater før 1812. Den siste kandidaten tok eksamen i 1813. Bergseminaret flyttet dermed til Kristiania. Men Kongsbergs rolle i utdanning av bergfolk var likevel ikke over. Etter en teoretisk prøve i Christiania, måtte de avlegge praktiske prøver ved Bergseminaret. Fra 1866 til 1957 utdannet Bergskolen på Kongsberg stigere, gruveteknikere og arbeidsformenn. Forsvaret blei eiere av bygningen fram til 2005 og deretter Norsk Bergverksmuseum.

Jens Esmark seminarets første lærer flyttet med mineralsamlinga til Kristiania og bygde opp bergstudiet ved universitetet der. Den som tok eksamen, fikk tittelen cand.min., bergkandidat. Det strømmet ikke til med studenter for konjunktorene var svingende. Den første cand.min var Baltasar Keilhau. Han var så dyktig at han fikk statlig påkostet tilleggsutdanning i Freiberg og ble den første lektor i bergvitenskap. Bergvitenskap gikk for å være et brødstudium og kombinerte teori og praksis der hovedfokus lå på geologi, metallurgi og mineralogi, men de måtte også lære å tegne og bygge tekniske innretninger til gruedrift og det var ekskursjoner og feltarbeid. Med industrialismen fikk Bergverksnæringa et oppsving fra 1890. Nye bergverk ble etablert, og gamle ble tatt opp på nytt. Nå får vi Løkken, Sulitjelma, Dunderlandsdalen, Sydvaranger og Salangen.

I 1910 ble et teknisk universitet etablert i Trondheim (NTH), og studentene strømmet til som følge av et større arbeidsmarked. Mellom 1910-1914 ble det uteksaminert 64 bergkandidater. Den første kvinnelige var Mimi Johnsen i 1912. Universitet hadde da en egen bergavdeling. I 1996 ble strukturen i universitet endret, og vi fikk et teknisk og naturvitenskapelig universitet NTNU der fagene i bergavdelingen er fordelt på ulike fakulteter, og pro-

gramfag innen petroleumsvirksomhet er blitt stadig viktigere. NTNU har i dag 39000 studenter fordelt på Trondheim, Ålesund og Gjøvik. Kvinner utgjør i dag ca 40 % av studentmassen. Det gikk trått i begynnelsen. På bergstudiet begynte de første studentene å komme først på 70-80-tallet.

I 1700-tallets mellomeuropa var det mange steder læretradisjoner i bergfag som seinere ble institusjonalisert. Men også Russland, Sverige, Frankrike, Spania og Mexico fikk sine læreanstalter i bergfag. Det ble også opprettet professorater ved universitetene innenfor naturfagene, noe som falt sammen med legeutdanning, derav yrkestittel berglege.

Overklassen i Norge og adelen i Europa sendte sine sønner på «Grand tour». Reisen varte fra de var tretten, fjorten til bortimot tju. De hadde med seg huslærer og andre omsorgspersoner. Målet med turen var å få utdanning hos de beste og fremste læremestere i filosofi, økonomi, naturfag, arkitektur og bergfag. I opplæringa inngikk også etikette og estetiske fag. Et naturlig sted å stoppe var Freiberg.

Freiberg- sølvets by ble grunnlagt i 1186. Første sølvfunn ble gjort i 1168 i det som da kaltes Christians dorf. Byen ble etterhvert hetende Freiberg da den blei en fri bergstad som hadde sitt indre sjølstyre. Det var langveggsfarenne fraktemenn som gjorde sølvfunnet. Byen ble en festningsby omgitt av en ringmur, 9m høy med 40 tårn og en 100 m brei vollgrav. Det var fem porter. De hadde mye å forsvare for under byen løp 1100 erzganger på kryss og tvers. Det var en skattkiste! Byen ble landets sete for Overbergamtet, administrasjonen av bergverksnæringa i Tyskland. Her kom dette i 1542, ca.100 år tidligere enn i Norge. Dette var mønster for den norske organiseringen. Her ble det anlagt et Bergakademi. i 1765. Det regnes som verdens eldste i sitt slag.

Akademiet hadde totalt ca. 50 elever og tok opp 15-20 studenter årlig i alderen 16-20. Skoleåret varte fra påske til påske. Hit kom studenter fra Tyskland, men også fra resten av Europa, fra Amerika og Australia. Skolen hadde et treårig utdanningstilbud, men de fleste utenlandske studentene ble som regel ett år. Kjente studenter for oss er Carsten Anker og Jacob Aall. De utenlandske studentene slapp å bruke uniform, de leverte ikke årlige oppgaver eller avla eksamen eller førte journaler over gruvebesøk. Disse ble imidlertid avkrevd høyere studieavgift enn de tyske.

Peter og Carsten Anker var ved akademiet 1764-65, De studerte fagene mineralogi, geologi og gruveteknikk. Jacob Aall var her 1798-99. Han innga nok stor tillit for han fikk jobb som sekretær i Overbergamtet. I biografien av Arild Stubhaug beskrives oppholdet i Freiberg som kjedelig. Stedet er en

gledens grav. Det var lite sosialt liv. Han bodde hos sin lærer i bergrett, og hadde det ikke vært for hans livlige kone, hadde det vært trist!

Den første professoren ved bergseminaret på Kongsberg, Jens Esmark, hadde sin utdanning derfra,

En litterær størrelse, Johannes i Falkbergets Nattens brød, var også en freiberger. Han var en meget dyktig student og var tiltenkt embetet som overberghauptmann, men han gikk seg bort i stadens skjenkestuer og ble bortvist fra akademiet. Hvorpå han tok vandrerstaven og gikk til Holland der han fikk båtskyss til Norge. Dette er fiction, men forfatteren hadde sikkert rollemodeller.

Abraham Gotlob Werner var stjerneprofessoren som både Jacob Aall og Jens Esmark studerte under. Jacob tok ekstratimer hos han og betalte grovt. Werner hadde ansvaret for mineralsamlinga, instrumenter, modellere, kart, tegninger og selve biblioteket. Som forsker var hans hovedtese at bergartene var dannet til ulike tider i jordas historie. Han delte geologiens historie inn i epoker - noe i likhet med det vi kjenner i dag, og han kategoriserte bergartene i retning av sedimentære, vulkanske og metamorfe.

Schloss Freudenstein inneholder verdens andre største private mineral-samling- Terra mineralia. med mer enn 3500 mineraler, edelsteiner og meteoritter fra alle fem kontinenter.

Utstillingen inneholder også ei spesiell samling av mineralers krystallstruktur, skåret i tre

Campus i det nye universitetet, ligger nordøst for gamlebyen og består av mer moderne undervisningsbygg. Bergakademiet er i dag et teknisk universitet med ca 5000 studenter fordelt på 60 studieprogram og 6 fakulteter. Studieprogrammene er innenfor geologi, energi, økologi, matematikk, informatikk, økonomi, kjemi og bedriftslære. Studier tilbys på bachelor, master og diplomnivå. Det er også engelskspråklige program.

Universitetet legger vekt på å koble teoretisk og praktisk undervisning. Ei gruve brukes derfor til undervisning, noe som ingen andre liknende læreanstalter har. Her er det ukentlig undervisning under jorda.

Kilder:

- Bygdebok for Feiring
- Børresen, Anne Kristine og Kobberrød, Jan Thomas: Bergingeniørutdanning i Norge gjennom 350 år, Tapir Akademisk forlag 2007
- Stubhaug, Arild: Jacob Aall i sin tid, Aschehoug 2014

Liv og Erling Westli - med fiolinen som levebrød

av Aage Wiik

*Liv Westli (29.8.1920-
2.12.2008)*

*Erling Westli (28.3.1906-8.2.1978) i
kjent positur med sin fiolin.*

Fiolinisten Erling Westli ble født 28.3.1906. Barndomshjemmet hans kalte vi for " Westli ". Det var bygd på en tomt skilt ut fra Skårerødegården i Lørenskog. Erling var den eldste i en søskenflokk på 7. Hans far, Sigurd, pakket kofferten og reiste til Canada. Det ble ikke så lett for moren å sitte igjen med ansvaret for 7 barn. Erling måtte tidlig hjelpe til med økonomien. Han hadde talent for musikk og spilte fiolin allerede i 15-16 årsalderen. Han hadde fantastisk gehør og fikk undervisning hos selveste Ernst Glaser. Fra mine guttedager på slutten av 1930-tallet husker jeg Erling Westli da han kom nedover mot Lørenskog stasjon i god fart fra barndomshjemmet. Fiolinkassa hadde han med seg. Det gjaldt å rekke tog til Oslo. Lokaltogene gikk ikke så ofte den gangen. Som musiker hadde han ofte det vi kalte "strøjobber" som kino - og kafemusiker, det var Rosekjelleren, Bristol og Theaterkafeen. Han markerte seg tidlig som en ivrig pådriver for sang- og musikklivet i Lørenskog. Han var dirigent for Sangerhallens strykeorkester og i mange år, fra 1942 til 1950, dirigerte han Lørenskog Mannskor. I krigsåra startet han Lørenskog blandede kor. Der tror jeg nesten hele søskenflokken hans var med. Der var det mange med gode stemmer. Koret fikk stor tilslutning med nesten 100

sangere og ble et av de ledende på Romerike. Erling ble også med i Romeriksgutta. Trekkspilleren Arthur Aas var med fra starten i 1936. Besetningen varierte noe opp gjennom årene. De var aktive i 20 år og var med i radioprogrammer og spilte inn nesten 40 melodier på grammofonmerket Columbia. Erling Westli deltok i Romeriksgutta fra 1945 og ut fra det Liv fortalte ble dette en viktig inntektskilde for ham. Det var bl.a. populært med dansefester og når arrangørene f.eks. av stevner på Robsrudhaugen i Lørenskog kunne reklamere med musikk ved Romeriksgutta - da strømmet danseglade ungdommer til. Erling Westli ble også ofte engasjert sammen med Dagny Gundersen (piano) for å spille klassisk musikk på foreningsarrangementer i kommunen. Han var en dyktig komponist - f. eks. Lørenskogvals, med tekst av Larry, eller Harry Olsen, som var hans egentlige navn. Lengsel til Turid var en annen komposisjon, sikkert til ære for datteren med det navnet.

I mai 2000 hadde jeg flere samtaler med Liv Westli, som giftet seg med Erling i 1944. Hun vokste opp i huset "Fjeld", som lå ned mot Langvannet i Fjellhamarskogen. Liv bodde sammen med mor, far og 4 søsken. Den ene naboen var ingen ringere enn Harry Olsen, som var en skikkelig rimsmed og leverte stoff til en mengde revyer i Lørenskog. Den andre nabofamilien var Olga og Arne Arnesen, begge meget politisk aktive. Arne Arnesen var bl.a. ordfører i Lørenskog i noen etterkrigsår, valgt inn i kommunestyret for Arbeiderpartiet. Han var sterkt engasjert i velforeningsarbeid og ivret veldig for Langgrunna som badeplass. Fra sin oppvekst kunne ikke Liv huske noe annet enn at familien stort sett hadde det bra. En viktig årsak var at faren i "alle" år hadde fast arbeid. En oppgave han hadde var å dele ut såkalte "matlapper" til arbeidsledige. Dem var det mange av i 1930-årene. En "matlapp" var gjerne pålydende 10 kroner. Den skulle dekke matutgiftene en uke! Det var flere som ikke klarte seg med dette. Liv husker at kjøpmann Løkken, som drev butikk i Fjellhamarskogen, lot noen handle på kreditt. Slik bygde problemene seg opp for familiene.

Liv var elev ved Fjellhamar skole. Det var 33 elever i klassen, Det var meget sjelden at noen barn var syke. Skoletannlege var det ikke den gangen, men faren til Liv sørget for at de fem barna kom seg til tannlege i Oslo. Det var vanlig på den tiden å bruke sirup på brødskivene, men ikke hjemme hos Liv. Det gikk mer i brunost. Det var ikke vanlig med noen utdannelse utover folkeskolen. I klassen til Liv var det bare en av 33 som gikk videre på midtelskole.

I 1938 begynte Liv på Elektrisk Bureau i Oslo. Hun var ivrig etter å få med seg flest mulig kurs, Oslo Språkskole, samaritkurs og andre. Da tys-

kerne angrep Norge 9. april 1940 var hun med for å hjelpe folk å flykte fra Oslo. Det ble den store "rømningsdagen" siden det gikk rykter om at tyske fly skulle bombe hovedstaden. Nede ved honnørbygga kom tyske båter inn med sårede tyske soldater. - Det var forferdelig å oppleve dette, sa Liv. Jeg var jo bare 20 år gammel.

Det ble til at jeg arbeidet på Elektrisk Bureau fram til 1944. Det året giftet jeg meg med Erling Westli. Vi følte vi var veldig heldige som fikk leie det såkalte "bryggerhuset" på Skårerødegården, to små rom den gangen uten innlagt vann. Her tok også Erling i mot elever. Ottar Pettersen var en av disse. Han kan fortelle at noen ganger da han kom til øvelse ble han møtt av os og røyk fra den store gryta det ble kokt grisemat i. Dette var i forrommet til den lille "leiligheten" Liv og Erling hadde. Ottar opplevde Erling som en dyktig og samtidig streng musikk lærer. I ettertid angrer Ottar på at han ikke fortsatte litt lenger med fiolinundervisning, men tro hvor mange musikk elever har ikke opplevd det? Liv fortalte meg at Erling mente hun burde lære stemmebruk. Resultatet ble 5 fine år på Musikkonservatoriet. Der fikk hun undervisning bl.a. av Anne Brown. - Hvis jeg hadde kommet tidligere mente Anne Brown at jeg kunne ha drevet det langt med en sangkarriere, sa Liv. Tidligere hadde hun bl.a. vært med i et barnekor med Bjarne Haugen som dirigent. Han ble senere ordfører i Lørenskog. - Jeg opplevde det slik, sa Liv, at Erling var på farten både sent og tidlig. Han tok alle de jobber han kunne rekke, bl.a. spilte han i operaorkestret. Selv fikk hun prøvesyngte for Knut Nystedt. Liv kom med i Det norske solistkoret og fikk 10 spennende år der. I 1946 kom datteren Turid til verden. Da bodde de fortsatt under ganske kummerlige forhold på Skårerødegården. - Heldigvis fikk vi en liten leilighet inne i selve våningshuset. Der bodde vi i 8 år, til 1954. Da overtok Erling barndomshjemmet. Økonomisk fikk vi det til å "gå rundt" på en måte. Det var nok fiolinen og Romeriksgutta som ga oss levebrødet. Etter hvert ble dette bare en trio, Knut Westby, Arthur Aas og Erling. Selv kom jeg meg ut i arbeidslivet igjen. I 1956 fikk jeg ansvaret for kantinedriften ved Harald Møller på Skøyen. Her var det ca. 120 arbeidere. Der var jeg i 19 år. Neste arbeidsplass ble Sentralsykehuset i Akershus (SiA) fra 1975. Her likte jeg meg meget godt. Det var en slik flott tone mellom de ansatte. Da jeg gikk av med pensjon, 67 år gammel, fortsatte jeg som vikar på sykehuset helt til jeg rundet 77 år. Det gikk fint siden jeg var så heldig at jeg fikk være frisk. Dessverre gikk det ikke så bra med Erling. Han fikk 5 hjerneslag og døde i 1978, bare 72 år gammel.

Så Liv fikk leve mange år alene, men hun isolerte seg ikke. Hun ble bl . a.

aktivt medlem i Lørenskog Pensjonistforening. Hun var foreningens leder i 4 år. Hun ga seg det året hun rundet 80 år. Huset "Westli" ble solgt til Selvaag-gruppen og ble en del av utbyggingsplanen for hele den dyrkbare delen av Skårerødegården. Liv flyttet inn i en leilighet i Sigurdsvei på Skårer. Hun fikk et langt og rikt liv fra hun som lita jenta på begynnelsen av 1920-tallet stupte ut i Langvannet og lærte å svømme sammen med sine søsken til hun i voksen alder fikk gleden av å synge i Det norske Solistkoret. Hun fikk også et langt liv sammen med Erling Westli, mannen som i nesten 50 år satte sitt preg på sang- og musikklivet i Lørenskog med fiolinen sin som levebrød.

I den samtalen jeg hadde med Liv i mai 2000 fortalte hun at sang og musikk ble en viktig del av tilværelsen for dem, fylte tunge krigsår og andre vanskelige tider med et meningsfullt innhold.

Liv døde 2. desember 2008, 88 år gammel. Denne artikkelen bygger delvis på et intervju jeg hadde med Liv i mai 2000 og brukt i "Vi på Lørenskog", avisen til Lørenskog SV.

Romerike Historielags årsmøte i Gjerdrum - se baksiden.

Veibeskrivelse:

Fra Ask sentrum mot Kløfta - ta første vei til venstre som er Askhøgda. Kjør ca. 150 m til veien tar en skarp høyresving. Fortsett så 150 m til, Misjonshuset er da på høyre side.

Rettelse - forsidebildet i Skytilen nr. 1-2019:

Forsidebildet i Skytilen nr. 1-2019 er ikke av Edvard Rørings datter, men av hans barnebarn Ingeborg Birgitte Røring f. 1766 i Veøy, som har samme navn som sin mor. Møinichen-familiens portretter henger for øvrig i Nasjonalgalleriet.

Rettelse i artikkelen om Rotnes Mølle i Skytilen nr. 1-2019 av Tom Christophersen: "Jeg skrev at Georg Frølich sto bak etableringen av Christiania Bank og Kreditkasse. Det er ikke riktig. Det var hans far Fritz Heinrich Frølich som grunnla banken".

Det frivillige kulturminnevernet på Romerike

av Eva Marie Gran

Stedsidentitet og tilhørighet

I Akershus opplever vi en stor befolkningsvekst, også ved at mange kommer som innflyttere fra andre fylker. Befolkningsveksten fører til stor utbyggingstakt og endret befolkningsstruktur. For oss som er opptatt av de historiske spor som ligger i fylket vårt, er stedsidentitet og tilhørighet viktige elementer i samfunnsbyggingen. Etableringen av Viken vil også være med på å skape endringer for framtida.

Samkjøring av alle gode krefter

Vi er mange som arbeider med å sette kulturminnene i Akershus på kartet og på forskjellig måte påvirke ivaretagelsen av vår lokale kulturarv.

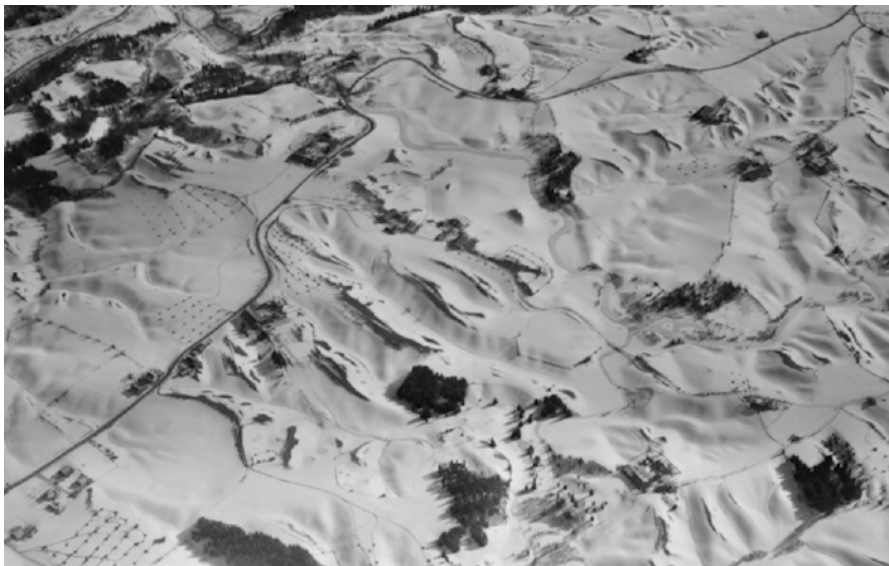
- **Historielagene** jobber lokalt og uttaler seg til kommunale planer, rivnings-/endringssaker etc. Avhengig av hva kommunene oversender eller hva man lokalt greier å fange opp.
- **Romerike Historielag** engasjerer seg på sentralt nivå og tar del i de sentrale prosesser som foregår på fylkesnivå og med MiA (Museene i Akershus), men også lokale tiltak. Spesielt nevnes utviklingen av «Skeidismo» på Skedsmokorset, et svært positivt samarbeid mellom Huseby Gårds venner, Skedsmo historielag, Romerike historielag, Fortidsminneforeningen, Skedsmo kommune og Akershus fylkeskommune. Et eksempel til etterfølgelse.
- **Fortidsminneforeningen**, Romerike lokalavdeling uttaler seg til kommunale planer. Men vi mangler kontaktpersoner i noen kommuner, historielagene må her på banen.
- **Kulturvernrådet i Akershus** har som en av sine hovedoppgaver å for dele prosjektstøtte til lokale frivillige foreninger og historielag som setter lokale tiltak/aktiviteter på kartet, men engasjerer seg også i det generelle kulturminnearbeidet.

Hva nå?

Det er viktig at vi samkjører alle gode krefter for å ta vare på kulturarven vår og gjøre hverandre sterke for å møte dagens utfordringer med utbygging og vekst. Styrk samarbeidet innad i kommunene og ta del i fellesskapet på tvers av kommunene.

Bakkeplaneringens tidsalder i Gjerdrum

av Tor Laache

Flyfoto over Vestbygda på 1950-tallet. Skyggene i vintersnoen gir en ide om ravinemonsteret. (Vestby i nedre venstre hjørne. Rønnegrinda i øvre høyre hjørne.)

Under årsmøtet i Gjerdrum Historielag 12. mars 2015, hadde vi invitert Hallvard Huser til å prate om sine minner fra "bakkeplaneringens tidsalder" i Gjerdrum. Det som her skrives er et forsøk på å gjengi noe av det Hallvard var innom, samt å gi noen tilleggsopplysninger for å sette dette inn i en sammenheng.

Det opprinnelige Gjerdrums-landskapet

Så å si hele Gjerdrum øst for Romeriksåsen består av marin leire avsatt i det som for omkring 10000 år siden var "Romeriksfjorden". Idet landet steg og fjorden ble tørrlagt, var dette et sletteland. Men gjennom tusenvis av år har elver og bekker gravd ut djupere og djupere raviner i landskapet. Svært lite av den gamle havbunnsletta er tilbake her i Gjerdrum.

Da de første bøndene i bronsealderen slo seg ned og begynte å dyrke jorda i vårt område, var det dette skogbevokste ravinelandskapet de kom til. Gjennom mange århundrer ble stadig større og større deler av ravinelandskapet dyrket opp, og da vi kom fram til 12-1300-tallet var det meste av den dyrkbare jorda i Gjerdrum tatt i bruk.

Går vi 100 år tilbake i tid, ble all jord drevet av muskelkraft – hest og menneske. Slåmaskina kom på slutten av 1800-tallet, men den ble trukket av hest. Seinere kom selvbinderen – også trukket av hest. På 1930-tallet dukket de første jordbrukstraktorene opp, men først etter 1945 ble traktoren vanlig. Den var svært arbeidsbesparende. Men det var et problem: Den kunne ikke brukes der det var bratt. En del jord som før hadde vært brukt til åkerland, ble nå omgjort til kulturbeite. Åkerlandet ble konsentrert om jordene der traktoren kom fram.

Så lenge det var omfattende husdyrhold med storfe på alle gårder, var det kanskje et mindre problem om noe av arealet var permanent grasdekt – enten slåtteland eller kulturbeite. Men fra slutten av 1950-tallet startet en utvikling som har fortsatt i hele perioden etterpå: Flere og flere gårder sluttet med kuer og storfe, og la om til rein kornproduksjon, eller kanskje gris eller høner som ikke trengte gras. Det en nå så var at de bratte, tidligere dyrka ravineliene begynte å gro igjen med trær og busker. Og den jorda som fortsatt ble brukt som åkerland var ofte små jorder med helling i alle retninger, og som endte i ei diffus grense der det var for bratt og farlig å kjøre med traktor.

Bulldoseren kommer.

Det begynte seint på 1950-tallet. Hallvard Huser mener Trygve Wærhaug fra Skedsmo var en pådriver for å komme i gang med planering på Romerike. Det Wærhaug opprinnelig tenkte på, var å bruke bulldoser til å legge igjen åpne kanaler mellom jordene, slik at en kunne få litt større jorder. Til å begynne med hadde en ganske små maskiner, og når en kom litt ned i leirmassene, måtte disse maskinene melde pass. De eldste planeringene er derfor ofte utført ved at god matjord er dyttet ned i en mindre kanal eller ravine, og hellingsforholdene ble bare litt bedre enn de var. Men det var tilstrekkelig til at traktoren kom fram.

At matjord ble gjømt vekk, så en heller ikke på som noe problem til å begynne med. Det viktige var å holde arealet fulldyrka, og en hadde rikelig med husdyrgjødsel å kjøre på.

Nå begynte også landbruksmyndighetene å interessere seg for planering. En så at planering kunne være med å sikre et rasjonelt jordbruk for framtida.

En innførte en ordning der bonden kunne søke om statstilskudd til planeringen.

I Gjerdrum var det Leif Huser som var den første som kjøpte bulldoser. Han kjøpte en liten doser i Rendalen på 1950-tallet, og begynte å planere på sin egen gård på Sørum, og han påtok seg etter hvert planeringsarbeid rundt om i distriktet. I 1968 var Hallvard Huser ferdig med landbruksskolen, og tok opp et lån på 40.000 kroner i sparebanken for å kjøpe sin første grave-maskin. Men Hallvard fikk seg også jobb som bulldosersjåfør hos Leif. En var nå inne i den tida da bakkeplaneringen virkelig tok av. Fra slutten av 1960-tallet, 1970-tallet og til begynnelsen av 1980-tallet var nesten alltid et planeringsprosjekt i gang et eller annet sted i Gjerdrum. Det kunne være opptil 7-8 dosere i arbeid flere steder i bygda på en gang. Det skjedde også en teknisk utvikling på doserne. De ble større, og de ble utstyrt med grubber. Dermed var det nesten ingen grenser for hvor djupt ned i blåleira en kunne flytte på massene. Samtidig fikk myndighetene også øynene opp for at en måtte ha strengere retningslinjer for hvordan planeringen skulle foregå. En innså at en måtte ta vare på matjorda, slik at denne kunne legges tilbake på det ferdig planerte jordet. En fikk regler om at alle jorder etter planering ikke skulle ha brattere stigning enn 1:6. Hvis en ville søke om statstilskudd, måtte det foreligge en plan for hele tiltaket. Tilskuddsatsen var 40% av godkjent kostnadsoverslag. Men dersom det var snakk om et fellesprosjekt – f.eks. planering over ei eiendomsgrense i en dal – kunne tilskuddet komme opp i 60%. En stimulerte også grøfting av jorda i ettertid med statstilskudd.

I Gjerdrum var det i stor grad jordstyretekniker Olaf Moe som tok seg av planlegging og oppmåling – en person Hallvard oppfattet som en svært dyktig fagmann.

Hverdagen som dosersjåfør

Bulldosere er svære maskiner med store krefter. For å få et godt resultat av planeringsarbeidet, er likevel sjåførens kunnskaper viktige. Han må se for seg "for sitt indre øye" hvordan landskapet skal bli etter at jobben er gjort, og beregne hvor djupt ned i rabben han må skjære for å få passe mye masser ut i fyllinga i dalen. Han må også tenke hvordan han skal kjøre rasjonelt – særlig med tanke på transport av matjorda. Kostnaden med å ta vare på matjorda, kunne ifølge Hallvard utgjøre så mye som halvparten av hele planeringskostnaden. Dosersjåføren må også være forsiktig – særlig ute på fyllingskanter og i områder der kommer opp vann av jorda. Hallvard kan fortelle om flere tilfeller han har vært med på der doseren har satt seg fast. Hvis det bare var

***Over og under:
Fra Sørum gård. 1955 og 2015. Bildene er tatt på jordene sør for Sørumsgrenda,
og viser terrenget før og etter planering.***

en doser i området, og denne sto fast, var det første en måtte gjøre, å gå til nærmeste skogkrull og hogge et stort tre. Deretter var det å dra stammen fram til bakenden av doseren, og feste stokken med vaier til beltet. Så var det å starte motoren og få doseren til å dra stokkene innunder beltet, slik at den fikk noe ”å klatre på”. Kanskje måtte flere stokker til før maskina kom seg løs.

Litt lettere var det hvis det var to dosere i arbeid på samme jorde. Om den ene kjørte seg fast, kunne en ved hjelp av vaier og vinsj fra den andre dra den første løs. Hallvard forteller at han en gang kom bort på et jorde på Sørum idet en doser ble dratt laus over en fyllingskant. I den doseren som dro satt Leif Huser. I den doseren som var på vei opp over ei fylling som var så bratt at doseren nesten steila, satt Karen Huser; kona til Leif. Da de hadde fått den havarete maskina ut på fast grunn utbrøt Karen: ”Jeg er glad jeg ikke veit det når jeg våkner om morra’n, å jeg skal gjøra den dagen som kommer!”

Planeringsarbeid var skiftarbeid. Det var vanlig å kjøre to skift. Sjøl om det er eksempler på det motsatte, unngikk en å drive med planering om vinteren.

Fra å være stimulert til å bli forbudt.

Etter hvert ble planeringsprosjektene større og større, og de beveget seg inn på områder med bekker med mye vannføring, og områder som ikke hadde vært dyrket tidligere. På en del planeringsfelt fikk en dessuten et erosjonsproblem som ofte skyldtes at en hadde lagt opp for bratte fyllingskanter og hadde for dårlige systemer til å lede unna overflatevann.

Først ble regelverket skjerpet. Dernest ble statstilskuddet tatt bort. Endelig ble det i praksis forbudt å planere. En av grunnene til dette var at en var bekymret for at den spesielle landskapstypen – ravinlandskapet – skulle forsvinne helt. På slutten av 1980-tallet var det nesten helt slutt på planeringen.

En kan sjølsagt si at landskapet vi hadde på 1950-tallet var ”rikere” enn det vi har fått. Alle er nok likevel enige om at alternativet ikke er 1950-tallslandskapet, men at store deler av ravineområdene i dag ville vært gjengrodd med skog. Planeringen har i hvert fall ført til at vi har beholdt et åpent landskap i bygda, der jorda fortsatt er i bruk til matproduksjon. Hallvard framholder også at planeringen antakelig har hindret mange arbeidsulykker, for da traktoren kom var det mange som tok sjanser ved å kjøre i bratte lier som ikke var egnet for maskiner.

Turer til Sachsen og Tsjekkia

Naumburg

Dresden

Yngve Leonhardsen inviterer til nye turer i Sentral-Europa med Romerike Historielag som samarbeidspartner. De to turene til Sachsen i mai er fulltøget, men med fortsatt interesse for denne turen setter han opp en ny tur i høst. I mai neste år inviterer han til en flott tur til Tsjekkia. Han har sendt program for de to turene:

Tur til Sachsen 28.10 - 04.11.2019 i liten gruppe (12-15 deltakere). Tema: Norge og Sachsen - historiske forbindelser (reformasjon, bergverk, kunst og kultur. Det blir omtrent samme program som turene tidligere i år, men med to nyheter på tapeten: Den vakre katedralbyen Naumburg og det årlige tradisjonelle pepperkake(Lebkuchen)markedet i Pulsnitz ved Dresden.

Det har allerede meldt seg interesserte. Pris: 12 500 kr/person i dobbeltrom. Enkeltromstillegg: 1500 kr. Påmeldingsfrist: 31.august. Yngve Leonhardsen holder etter planen informasjonsmøte om turen på Årnes lørdag 24.august. For info om tid og sted, ta kontakt med Jan Erik Horgen.

Program:

- 28.10: Fly til Berlin i tolvtiden. minibuss til Torgau. Byvandring.
- 29.10: Museum i Torgau. Utflukt med lokaltog til Leipzig. Byvandring.
- 30.10: Utflukt med minibuss til Naumburg (byvandring, besøk i verdens arv-katedralen, konsert på originalt "Bach-orgel", tur med Tysklands eldste trikk, prøvesmaking av lokal vin på tidligere klosterområde).

- 31.10: Utflukt til park- og landskapsvernsområdet Wörlitz (hvor vi satser på fine høstfarger). Byvandring i Wittenberg (på selveste reforma sjonsdagen).
- 01.11: Vi forflytter oss til Dresden (hotellbytte) via Meissen. Byvandring.
- 02.11: Utflukt til bergstaden Freiberg (byvandring) og Klosterpark Altzella.
- 03.11: Dresden, med utflukt til det årlige markedet i Pulsnitz (som er én av Tysklands tre offisielle "pepperkakebakerbyer"). Gode konsert-muligheter i Dresden.
- 04.11: Dresden - Moritzburg slott (fotostopp) - Berlin. Fly derfra på ettermiddagen.

"Tsjekkia - slott og hager"

Årnes, 17.10: Yngve Leonhardsen holder foredraget "Storfolk. Adel i Norge og Tsjekkia - et historisk overblikk." I tilknytning til foredraget presenterer han turen "Tsjekkia - slott og hager" (se omtale under).

Kroměříš slottspark

Yngve bor nå i Dresden i Tyskland, men han har tidligere bodd i Praha og snakker tsjekkisk. I tillegg til hovedstaden kjenner Yngve også de østlige delene av landet veldig godt. Han har allerede både arrangert turer for og guidet norske grupper i disse områdene.

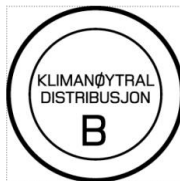

Kroměříš slottspark

På denne turen til Tsjekkia opplever vi fem flotte slottshager, får omvisning (med oversettelse til norsk) i tre enestående slott og lærer også litt om adelsens rolle i sen-traleuropeisk historie. I tillegg blir vi godt kjent med den vakre byen Olomouc øst i Tsjekkia, vi besøker landets største friluftsmuseum og får med oss høydepunktene i Praha. I Olomouc blir det også anledning til å få med seg en klassisk-konsert eller to under oppholdet. Datoer: 19.05-26.05.2020 Pris: 11 950 kr/person i dobbeltrom. Enkeltromstillegg 1 650 kr. Plass til 25 deltakere og påmeldingsfrist 25.10. Detaljert program kommer i Skytilen nr 3 og på hjemmesidene til sommeren.

Avsender:

Romerike Historielag
Postboks 175
2021 Skedsmokorset

**VELKOMMEN TIL ÅRSMØTE I
ROMERIKE HISTORIELAG**

Onsdag 5. juni 2019

kl. 19.00 (reg. fra kl. 18.00)

Sted: Gjerdrum Misjonshus, Askhøgda 5,
2022 Gjerdrum

Saksliste:

1. Konstituering
2. Årsberetning for 2018
3. Regnskap for 2018
4. Arbeidsplan for 2020
5. Kontingent og budsjett for 2020
6. Innkomne saker
7. Valg

Sakspapirene er sendt lokallagene. Sakspapirer finnes også på lagets hjemmeside. Alle medlemmer har adgang til årsmøtet. Hvor mange stemmer hvert enkelt lag har, er gitt i lovene.

Verzkap er Gjerdrum historielag.

VELKOMMEN!